

Hus för hus, socken för socken, län för län

Om försöken att katalogisera alla landsbygdens byggnader

Ulrich Lange

Den här är den första av två artiklar som handlar om försöken att samla detaljerad kunskap om alla byggnader på landsbygden. I den första delen presenteras dessa kunskapsunderlag utifrån deras tillkomsthistoria. De utsätts också för en källkritisk granskning. I en kommande artikel i RIG skall jag visa hur några av dem kan användas som bebyggelsehistoriska storskaliga källmaterial och på en metod som kan nyttjas för att ställa nya frågor till desamma.

Att katalogisera byggnader

Att samla och systematisera hör till kulturarvsinstitutionernas främsta uppgifter. Det gäller föremål och uppteckningar, fotografier och inspelningar av ljud och bild, det gäller uppmätningar och ritningar i magasin och arkiv som tillkommit för framtida bruk eller för omedelbar nytta i utställningar, skrifter och debatter. Ute i landskapet, i tätorter och landsbygd har samlandet skett på andra sätt i form av inventeringar av fornlämningar, naturminnen, byggnader och bebyggelsemiljöer, idag till och med av hela landskapsavschnitt, som underlag för friluftsmuseer, naturreservat, praktisk landskapsvård och byggnadsvård.

Detta är självklarheter och rimliga arbets sätt men metoden har också ifrågasatts. Frågor ställs om huruvida man verkligen kan samla på allt, hur mycket man måste få ihop för att en samling ska kunna anses vara representativ för något, vad man skall samla på och varför man överhuvudtaget skall samla. Jag är inte kritisk

till samlande eller dokumentation som sådana, vare sig i liten eller stor skala, men det är ändå en avgörande skillnad på möjligheterna att gå iland med uppgiften för till exempel en kommun att inom dess gränser inventera och samla kunskap om all bebyggelse och på de fall där en organisation bestämmer sig för att sammanställa befintlig kunskap och skaffa ny kunskap om all tänkbar bebyggelse i hela riket.

I den här artikeln vill jag fokusera på den senare typen av samlande, den kulturhistoriska registreringen av samtliga byggnader på landsbygden, som bedrivits i stor skala under minst 75 år. Dessa inventeringar har strävat efter att uppnå total överblick och metoden har varit att försöka registrera alla byggnader, hus för hus. Många människor har deltagit i dessa väldiga projekt, enskilda idealister, människor inom hembygdsföreningar, museer, länsstyrelser och statliga verk, men också inom enskilda företag. Projekten har genomförts på olika sätt och i olika syften. Några har fullföljts, några har kollapsat.

De jag här kommer att presentera är av tre slag. De första är de på privat initiativ tillkomna stora nationella bokverken om landets bebyggelse som utkom under 1930- till 1960-talen. De andra är kulturmiljövårdens försök att katalogisera alla landets byggnader under 1970- och 1980-talen och de tredje är den statliga kulturmiljövårdens försök att skaffa nationella översikter av olika slag.

De stora bokverken

Under 1930-talet bedrevs flera bokprojekt som presenterade landsbygdsbebyggelse. De hade ambitionen att få med så mycket som möjligt av vad landet hade i form av bebyggda fastigheter. Förebilder fanns i olika verk som hade utkommit under årens lopp och som funnit god avsättning på marknaden, exempelvis *Svenska slott och herresäten*, 1908–1915, utgivet i ny följd några år därefter och även i en ny samling i början av 1930-talet. I dessa hade herrgårdar presenterats i ord och bild, med uppgifter om jordinnehav, verksamheter och ägarfamiljen samt med presentationer av de konsthistoriskt intressanta byggnaderna.

Ett av de nya verken var *Svensk hembygd* som avsågs omfatta hela landet, landskap för landskap. Urvalet var dock sparsmakat och bestod av presentationer av större gårdar, vilket framgår av underrubrikerna, ”Herresäten och gårdar” i Mälardalen och ”Gårdar och hemman” i Norrland. Projektet stötte tidigt på problem och stupade efter att bara en handfull volymer hade utkommit.¹ Ett liknande verk var *Sveriges städer och samhällen jämte landsbygd*, vars överväldigande rubrik bara ledde till en enda landskapspresentation, avseende Södermanland.² Att stora ambitioner kunde misslyckas hindrade inte andra att ta vid. Av nya projekt framstår två som särskilt anmärkningsvärda, båda lika kolossala till sin omfattning och med enorma ambitioner. Det ena var *Svenska gods och gårdar* och det andra var *Sveriges bebyggelse*.

Svenska gods och gårdar

Idén till bokverket *Svenska gods och gårdar* kom från Uddevallatidningen Bohusläningens vd Sten Björkman och kamrer Nils Olof Ericson, och sågs som ett sätt att på kommersiell grund bättre utnyttja tidningens civiltryckeri. Man avsåg att ta fram ett gigantiskt bokverk med bilder och beskrivningar av gårdar i hela Sverige (Ahlén 1998:69). Produktionen planerades bli lönsam genom att alla fastig-

hetsägare som presenterades skulle förhandsköpa den kommande boken och detta var ett beprövat sätt att starta stora bokprojekt. För projektet bildades ett eget dotterbolag, Bokförlaget Svenska gods och gårdar (Ahlén 1998:98).

Produktionen gick till så, att alla fastighetsägare erbjöds delta genom att fylla i efterfrågade sakuppgifter samt subscribera på den volym de skulle ingå i. Förlaget synkroniserade sedan uppgifterna och såg till att varje fastighet fotograferades.³ Det var dock inte alla som erbjöds att medverka, bara fastigheter med ett taxeringsvärde av minst 5 000 kr kom i fråga för fullständig presentation. Gränsen ändrades senare och var för de sista volymerna 10 000 kr. Fastigheter som inte presenterades med bild förtecknades längst bak i varje volym med uppgifter om ägare, areal och taxeringsvärde.⁴ Viktigast var dock att det bara var de fastighetsägare som i förväg förband sig att köpa ett exemplar som togs med i verket (Ahlén 1998:98).

Varje volym av *Svenska gods och gårdar* behandlar ett län eller ett landskap, ibland en del av ett sådant, och inleds med översiktliga artiklar, en om kulturhistoria och en om naturhistoria, vardera om cirka tio sidor, följda av korta beskrivningar av samtliga socknar om vanligtvis en halv sida. Därefter följer presentationer av jordbruksfastigheter i socknarna, bestående av uppgifter om framförallt areal, taxeringsvärde, byggnader och kreatursbestånd samt om fastighetsägaren och dennes familj. Varje beskrivning är illustrerad med ett fotografi, vanligen föreställande bostadshuset.

Till de inledande kulturhistoriska artiklarna engagerades särskilda författare, alltifrån lokala hembygdsforskare, lärare, präster till professorer. Till sin hjälp anlätade förlaget också präster och kommunalmän i socknarna för att granska alla sakuppgifter om fastigheterna.

Det förväntades aldrig att köparna skulle införskaffa alla volymerna i verket, inte ens de delar som tillsammans utgjorde ett landskap.

Tvärtom var idén att varje bok skulle uppfattas som unik för den egna hembygden. Det var bara regionala organisationer som museer och bibliotek som köpte böckerna i de landskap som omfattades av flera volymer. Hela verket inköptes av ytterst få institutioner. Idag finns kompletta samlingar i endast ett tiotal bibliotek i landet.⁵

Svenska gods och gårdar avsågs att bli ”ett uppslagsverk och ett minnesalbum såväl för nu levande/som för efterkommande släktled” och som ”en nyttig och vägledande uppslagsbok men också en hembygdsbok” (Förord till delen om Dalsland ”Gårdar på Dal” 1935).

Utgivningen kom igång 1935 och togs med välvilja och lovord i pressen. I en recension, sannolikt skriven av professorn i

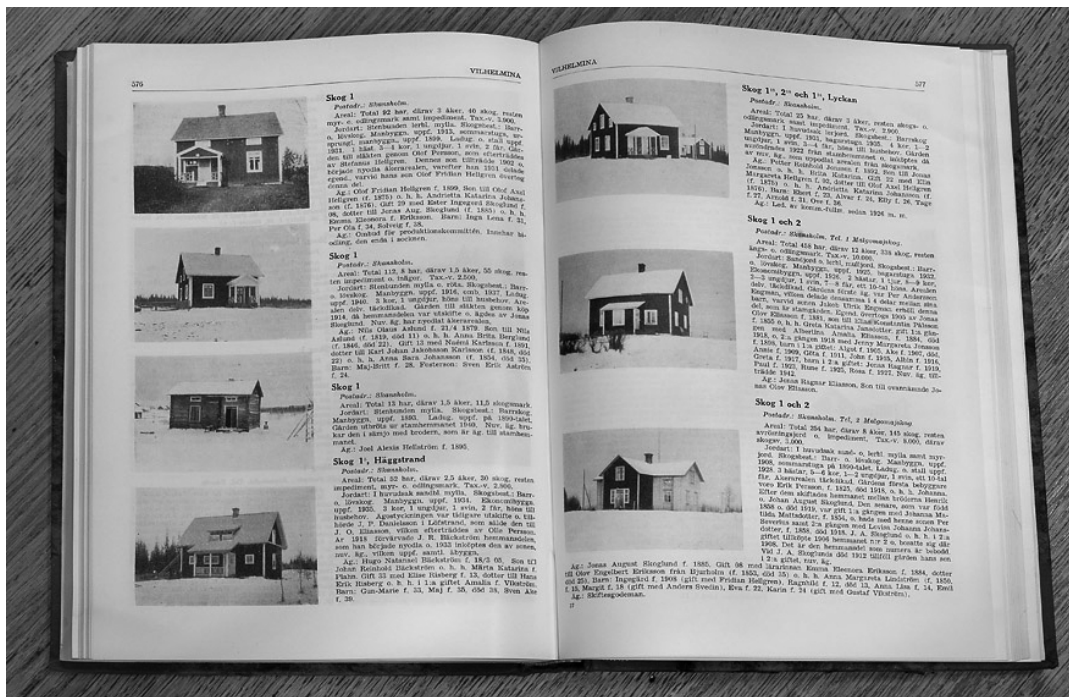
folklivsforskning Sigurd Erixon, framhölls att det var ett storartat uppslagsverk, som hittills saknade motsvarighet. Han fortsatte med ett beklagande att ”vår traditionsrika svenska landsbygd och dess många gamla hem ej långt förut förevigats i ett dylikt beskrivande verk”, som han betecknade vara ”hela vårt folks egendom”.⁶

Utgivningstakten ökade varje år och 1940 utkom hela tio volymer. År 1944 var man i princip färdig även om några volymer släpade efter. Samtidigt började nya upplagor ges ut i några län fram till 1949 då den sista volymen trycktes. Förlaget hade därmed gått i land med uppgiften.

Den totala omfattningen av verket blev kolossal. Tillsammans omfattade verket 44

Tabell 1. *Svenska gods och gårdar*. Utgivna volymer:

Dalsland	1935	1 volym	
Värmland	1936	2 volymer	
Skåne	1936–1937	5 volymer	
Blekinge	1938	1 volym	
Stockholm	1938	1 volym	
Uppsala	1938	1 volym	
Södermanland	1938–1940	3 volymer	
Halland	1939	1 volym	
Jämtland	1939	1 volym	
Kalmar	1939	2 volymer	
Örebro	1939	2 volymer	
Dalarna	1939–1940	2 volymer	
Östergötland	1939–1940	2 volymer	
Gotland	1940	1 volym	
Hälsingland	1940	1 volym	
Medelpad	1940	1 volym	
Kronoberg	1940–1942	2 volymer	
Gästrikland	1941	1 volym	
Ångermanland	1941	1 volym	
Jönköping	1941–1943	2 volymer	
Härjedalen	1942	1 volym	
Norrbottn	1942	1 volym	
Skaraborg	1942.	2 volymer	
Älvsborg	1941–1942	3 volymer	
Västerbotten	1942–1943	2 volymer	
Bohuslän	1943	1 volym	(ny utökad upplaga av 1935 års volym)
Skåne	1944	1 volym	(komplement till tidigare volymer)
Halland	1945–1946	2 volymer	(ny utökad upplaga av 1939 års volym)
Skåne	1949	1 volym	(komplement till tidigare volymer)

Uppslag ur gårdsbeskrivningar i *Svenska gods och gårdar*, Vilhelmina socken, Västerbotten, 1942.

Foto: Jessika Wallin, Nordiska museet.

volymerna, exklusive de nya upplagorna. I början presenterades fyra fastigheter per uppslag men formatet ändrades snart varvid sex fastigheter kunde rymmas per uppslag. I genomsnitt innehöll varje bok därefter uppgifter om ca 3 200 fastigheter. En översiktlig beräkning av antalet beskrivna och illustrerade jordbruksfastigheter för hela verket slutar på omkring 155.000. De byggnader som i normalfallet beskrevs var bostadshuset och ett till tre uthus. Totala antalet beskrivna och daterade byggnader torde således omfatta uppemot 400.000.

Sveriges bebyggelse

Framgången med *Svenska gods och gårdar* födde en ambition att gå vidare med ett ännu mer omfattande verk. Redan innan den sista volymen publicerats delades tidningsföretaget genom att förlaget bröts ut och gavs namnet "Bokförlaget Hermes i Uddevalla" (Ahlén 1998:99). Hermes grundades i huvudsak för ett enda syfte: Att göra om samma bravad men

i avsevärt större skala. Ur framgången med *Svenska gods och gårdar* föddes *Sveriges bebyggelse*.

Det nya projektet skulle likna det gamla men också inbegripa urbana miljöer, såväl städer som landsbygdssamhällen. För helheten skulle dessutom samtliga fastigheter stå med, oavsett om ägarna gjorde bokbeställningar eller inte. Genom att inte ha någon som helst garanti för att fastighetsägare skulle köpa böckerna, utan bara förlita sig på den tidigare försäljningssuccén, var *Sveriges bebyggelse* ett stort riskprojekt.

På samma sätt som tidigare gällde att varje del skulle vara mer eller mindre självständig. Det förväntades inte heller nu att privatpersoner skulle införskaffa andra volymer än den som behandlade den egna gården eller socknen. Följaktligen inköptes ett läns samlade böcker bara av några få länsinstitutioner och hela den snöpta samlingen om 52 volymer finns idag bara på sju forskningsbibliotek.⁷

Tabell 2. *Sveriges bebyggelse, utgivna volymer:*

Blekinge län	1946–1948	6 volymer
Östergötlands län	1946–1952	9 volymer
Uppsala län	1947–1949	5 volymer
Västernorrlands län	1947–1949	2 av 3 volymer
Älvsborgs län	1948–1953	8 volymer
Stockholms län	1951–1953	2 av 3 volymer
Jönköpings län	1952–1957	4 volymer
Skaraborgs län	1953–1955	3 av 5 volymer
Kalmar län	1957–1958	4 volymer
Örebro län	1959–1961	3 volymer
Värmlands län	1962–1964	4 volymer
Kronobergs län	1960–1966	2 av 3 volymer

Sveriges bebyggelse, med underrubriken *Statistiskt-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd*, var det största bokprojekt som genomförts i Sverige och pågick under åren 1944–1966. Det var visserligen en innehållslig kopia av *Svenska gods och gårdar* i avseende till dispositionen och det tillkom på i princip samma sätt. En stor skillnad var dock att det försågs med en vetenskaplig redaktion under ledning av ovannämnde Sigurd Erixon och professorn i nordisk ortnamnsforskning, Jöran Sahlgren.

Varje volym inleds med en eller flera längre kultur- och naturhistoriska artiklar, som vanligtvis författats av framstående akademiska forskare och för varje socken har en lokalhistoriker bidragit med en fyllig artikel. Byggnadsbeskrivningarna är omfattande. För varje byggnad anges till exempel huruvida den är byggd i trä eller sten och för bostadshusen anges också antalet rum.

Erixons och Sahlgrens programförklaring var att projektet ”syftade till att ge en så mångsidig bild som möjligt av den materiella och andliga odlingen”. Detta skulle ske med uttömmande beskrivningar socken för socken, län för län, med skildringar av natur och bebyggelse, näringsliv och förvaltningsorgan, socialvård, befolkning, kyrka, skola och föreningsväsende, kulturhistoria och folkliv med

mera. Författarna av de inledande längre översikterna skulle vara ”ifrågavarande ämnesrådarnas mest sakkunniga personerna” och till beskrivningarna av socknarna ”ortsbor med intim kännedom om de lokala förhållandena, för de olika sidorna av de behandlade kommunernas liv i äldre tid och nuvarande tid”.⁸ Redaktörernas förväntningar på bokverket var att det skulle röna stort intresse och få ett kulturhistoriskt värde. Den kännedom om bebyggelsen som framkom skulle komma ”till gagn och ledning för alla dem, som på skilda poster i samhället ha till uppgift att vårda det gamla och skapa det nya”. Bokverket skulle nyttiggöra framtida samhällsforskning och det förväntades också bli ”en oundgänglig handbok i skolornas hembygds-kunskap”.⁹

Sveriges bebyggelse upptog betydligt fler fastigheter än *Svenska gods och gårdar*. Alla jordbruksfastigheter med ett taxeringsvärde över 5 000 kr avsågs från början ingå, liksom alla andra med ett taxeringsvärde om 3 000 kr, fritidshus undantagna. I färdigt skick beräknades bokverket omfatta 400 volymer, med vardera ca 800 sidor (Förord i *Sveriges bebyggelse*, Östergötlands län, 1947). Det skulle ha inneburit närmare 4 miljoner fastighetsbeskrivningar med tillsammans kanske 15–20 miljoner byggnadsbeskrivningar!

Det blir här till ett understatement att med-

delat att *Sveriges bebyggelse* inte gick i hamn. Redan 1946 års fastighetstaxering gjorde att det första bandet om Blekinge tenderade att bli större än vad som planerats. Det bestämdes dock att hålla kvar vid förhållandena före upptaxeringen men det var också en signal om att hela projektet hotade spränga sina ramar redan i starten. Några år senare tvingades man öka kvalifikationsgränsen till ett taxeringsvärde om 8 000 kr, men inflation och återkommande omtaxeringar ställde ideligen till nya problem.

Ytterligare en komplikation var kommunreformen 1952. Fram till dess hade alla socknar utgjort egna kommuner. Nu sammanslogs de minsta till nya, så kallade storkommuner, varvid antalet i riket minskade med hälften. Genom 1962 års kommunindelingsreform minskade de ytterligare.¹⁰ För *Sveriges bebyggelse* innebar det att socknarna blev mindre relevanta enheter. Redaktionen beslutade dock hålla fast vid indelningen för beskrivningarna, men därigenom förlorade bokverket också i samhällsbetydelse. Kvar blev den kulturhistoriska vikten, varvid tyngden försköts från samhällsplanering till ”Den allmänna medborgerliga bildning, som nutiden kräver”, med vilket menades ”känedom om den egna bygden, där hemmet bildar utgångspunkten” (Förord i *Sveriges bebyggelse*, Jönköpings län 1957).

När den sista volymen kom ut 1966 var den bara den 52:a volymen av de planerade 400. Nedläggningen har målande beskrivits som att ”projektet stannade upp av sin egen tyngd någonstans i Värmland” (Ahlén 1998:99). Några lyckligt lottade län och landskap hade fått den fullständighet som Erixon hade efterlyst men många andra hann bara delvis presenteras innan projektet lades ned eller ens påbörjades. För städernas del framstod ambitionen tidigt som helt omöjlig och den enda volym som publicerades var den för Caroli församling i Borås, utgiven 1944.

Det är lätt att förstå svårigheterna även om

man bortser från den oöverskådliga massan. Under 1950-talet började den genomgripande förändringen av städerna med de så kallade saneringarna. Att beskriva befintliga byggnader syntes plötsligt meningslöst när det förelåg stor risk att de inte längre fanns kvar när boken väl kom ut. Landsbygden var inte alls på samma sätt påverkad av rivningar och nybyggande, här var problemet det motsatta. Genom 1947 års jordbrukspolitiska beslut skulle näringen strukturomvandlas genom massnedläggning av små jordbruksföretag. Att då beskriva gårdarnas inriktning, antalet kor, huruvida ladugården var byggd i sten eller inte måste ha tätt sig lika meningslöst som att beskriva städernas hus när jordbruksnedläggningen svepte fram över landsbygden. Det statistiska i projektet stod således i stark kontrast till den snabba samhällsomvandlingen. Det var två storheter som var omöjliga att förena.

Böckerna som källmaterial

Svenska gods och gårdar blev ett ekonomiskt framgångsrikt projekt och överskottet möjliggjorde en utbyggnad av Bohuslänningens lokaler liksom en allmän expansion för dess tryckeri (Ahlén 1998:97). Sämre gick det för *Sveriges bebyggelse*. Ändå kan man säga att förlaget, åtminstone för det första projektet, lyckades väl med sina kulturhistoriska syften. Böckerna blev de minnesalbum de syftade till och kom att finnas i många hem på landsbygden. De blev dessutom något mer, de kom verkligen att fungera som lokalhistoriska uppslagsböcker och har som sådana använts flitigt som källor i samband med bebyggelseinventeringar och framtagande av lokal kulturhistorisk litteratur. För några år sedan startade till och med ett digitaliseringsarbete av *Svenska gods och gårdar*, vilket gör att det snart kommer att bli tillgängligt som nätupplaga.¹¹ Att hänvisa till bokverken har varit regel för landets museimän. Från böckerna har uppgifter hämtats om husens ålder och om främst bostadshusens utseende vid

ett visst tillfälle, vanligtvis i samband med byggnadsinventeringar. Mot denna bild har ett resonemang kunnat föras om husets kulturhistoriska status med begrepp som välbevarat, ombyggt etc. Gott så, men det har också medfört att inventeringarna som sådana ofta blivit en andrahandskälla avseende dateringar.

Man måste naturligtvis ställa källkritiska frågor till uppgifterna i böckerna, framförallt kring representativitet och om sakuppgifternas tillförlitlighet, i synnerhet de angivna byggnadsåren. Beträffande representativiteten kan konstateras att det är långt ifrån alla gårdar som medtagits. I huvudsak är det bara de större och täckningen är högst varierande i landet. Representativiteten kan beräknas genom att uppgifterna jämförs med samtida lantbruksstatistik och jag har därför jämfört uppgifterna med Jordbruksräkningen 1937 och 1956. (Jordbruksräkningen 1937 och 1956, *Sveriges offentliga statistik, Jordbruk med binärningar*. Stockholm 1941 resp. 1958.) Jämförelserna visar att de jordbruksfastigheter som ingår i *Svenska gods och gårdar* motsvarar ungefär 35–40 procent av samtliga sådana. För *Sveriges bebyggelse* är representativiteten däremot nästan fullständig.

Båda bokverken ger en utomordentligt god bild av jordbruksbebyggelsens heterogenitet och det går att få uppgifter om förekomsten av ett stort antal byggnadstyper. Samtidigt måste man vara medveten om att de allra flesta ekonomibyggnaderna vid denna tid utgjordes av längor med många funktioner. Uppgifterna i bokverken talar dock ett ganska tydligt språk. Längorna är ofta beskrivna i sina delar, vilket tydligt framgår i exemplen nedan.

Att granska byggnadsdateringarna är mer komplicerat då de bygger på vad fastighetsägaren själv nedtecknat och därför inte kan kontrolleras. Med tanke på det stora antalet relativt nya byggnader som tveklöst tillkommit i en tid man väl mindes behöver emellertid uppgifterna inte misstros i någon nämnvärd omfattning. Värre är det när det rör sig om

uppgifter om gamla byggnader.

Mina egna erfarenheter är att dateringarna av äldre byggnader är mer trovärdiga i *Svenska gods och gårdar* än vad de är i *Sveriges bebyggelse*. Erfarenheten gäller Uppland där de förra böckerna utkom 1938 och de senare drygt tio år senare. Vi vet idag ingenting om uppgiftslämnarens kunskap vid något av tillfällena men som användare av böckerna och bekant med bebyggelsen i området har jag en tryggare känsla för uppgifterna från 1938 än för de från 1949. Detta har att göra med att så många byggnader tillkom under årtiondena kring sekelskiftet 1900, som fler uppgiftslämnare hade kunskap om 1938 än vad sagesmännen hade 1950. Ett exempel på en beskrivning av en mindre jordbruksfastighet i *Sveriges bebyggelse*, Stockholms län 1949, ser ut på följande sätt:

Smedstorp 1:1, Faringe: 14 ha, 3 åker 11 skog m.m. Tax. 5.600 (4.800, 800). Till släkten 1917, förvärvat 1925. Trä, 1780-talet, 1 rum, 1 kök. Ekonomibyggn., trä. omkr. 1860, för 2 hästar och 4 nötkr. – Lantbr. Klara Björklund; barn: Axel.

Utifrån ett källkritiskt perspektiv kan flera av dessa uppgifter ifrågasättas. Vi vet inget om lantbrukare Björklund annat än att hon har en son. Är hon en ung ensamstående mor med en tonårsson, som försörjer sig som småbrukare, eller är hon en pensionerad änka och sonen Axel en medelålders man boende på annan ort? Stöder hon sina uppgifter om byggnadernas ålder på bevarade handlingar eller på en allmän känsla av att husen är gamla? Kanske tänkte Klara Björklund att ”nog är huset 150 år allt och lagårn är väl nästan 100”, vilket stämmer gott med dateringen 1780-talet och omkring 1860.

En konkret jämförelse mellan samma fastigheter i de båda bokverken ger tydliga bevis för kvalitativa skillnader. I *Svenska gods och gårdar*, Stockholms län, presenteras en gård 1938 enligt följande:

Barkö 3

Arel: 39,2 ha. Tax.-v. 11.600.

Jordart. Lermylla o. dyjord på lerbotten. Skogsbest.: Barrsk. Manbyggn. uppf 1910. Ekonomibyggn. uppf.: Stall o. ladug. 1931, loge o. magsin 1937. 4 hästar, 11 kor, 4 ungdj., 6 svin, 5 får, 50 höns. Arealen delv. täckdikad. Gården till släkten 1910 genom Johan Andersson. 1919 övertogs den av Erik Larsson, som brukade den till sin död 1935. Därefter övertogs den av hans hustru, nuv. äg.

Äg.: Fru Anna Maria Teresia Jansson. f. Eriksson 1895. Dotter till Karl. A. Eriksson o.h.h. Kristina f. Hansson. Gift 31 med Erik Jansson f. 1891, död 1935. Äg.: Led. av Sthlms slaktdjursförsäljn.- fören.

I *Sveriges bebyggelse* presenteras samma gård 1949 på följande sätt vilket förutom att den visar på skillnader i beskrivningen också ger utmärkta möjligheter till jämförelser av annan art:

Barkö 3:6, Östhammar: 39,2 ha, 15 åker, 24,2 skog m.m. Tax. 13.900 (12.300, 1.600). Förvärvad 1932. Trä 1910, 4 rum, 1 kök, 1 hall. El. Ekonomibyggn. trä, 1935, för 4 hästar o. 18 nötkr. Arr. lantbr. Axel Eriksson. – Fru Anna Maria Teresia Andersson, Karlslund, Valö sn.

Den äldre beskrivningen är i detta fall mycket fylligare. Den nämner bland annat jordarter och skogstillgång samt ägarförhållanden. Därutöver framkommer skillnader i datering av byggnader. Ekonomibyggnaderna anges 1949 vara från 1935, vilket i själva verket är ett antaget medelvärde eftersom de nästan samtida uppgifterna från 1938 talade om två tillkomstår, 1931 och 1937. Av ägaruppgifterna att döma verkar dessutom meningen ”Förvärvad 1932” vara tagen ur luften. Änkan Jansson hade 1938 i själva verket gift om sig och flyttat från byn. Gården hade hon arrenderat ut. De felaktiga uppgifterna 1949 torde därför kunna härledas till arrendatorn, Axel Eriksson, som inte kände till ägarens bakgrund.

Uppgifterna i *Sveriges bebyggelse* ger ändå, i likhet med dem i *Svenska gods och gårdar* en samlad bild med större tillförlitlig-

het än vad dessa enstaka exempel visar och jag vågar påstå att sammanfattningsvis är lejonparten av dateringarna i båda bokverken tillförlitliga. Av den avslutande undersökningen framgår nämligen att ladugårdsbebyggelsen i allmänhet inte alls är så gammal som hos Klara Björklund på Smedstorp utan till stor del jämnårig med den som ägdes av Anna Maria Teresia Andersson i Valö.

Kulturmiljövårdens totalinventeringar

Projektet *Sveriges bebyggelse* kollapsade i kölvattnet av att den etnologiska landsbygdsbaserade bebyggelseforskningen gjorde detsamma. Sigurd Erixons omfattande bebyggelseforskning vid Nordiska museet fick ingen efterföljd och den etnologiska disciplinen övergav i stort sett forskning kring agrarbebyggelse och ändrade inriktning mot fokus på andra samtida kulturyttringar. Ett paradigmskifte skedde även om en och annan akademisk avhandling publicerades med agrara bebyggelseman. Samtidigt krävde den expanderade samhällsplaneringen övergripande och värderande kunskap om bebyggelse i framförallt städerna inför planerade saneringar. Lokala och regionala museer uppdrogs att inventera byggnader och göra kulturhistoriska värderingar och bevarandeklassificeringar som kunde komma till nytta i planeringssammanhang. I det läget kom också landsbygdsbebyggelsen att tilldra sig ett liknande intresse, beroende dels på att städerna växte och nya förorter skulle byggas, dels på att kulturminnena och kulturmiljöerna nu skulle värderas och pekats ut inom den så kallade fysiska riksplaneringen. Idén om att kunna förteckna och registrera alla byggnader kunde leva vidare.

Byggnader och bebyggelsemiljöer kom att inventeras över hela landet men med olika metoder. En av dessa var den så kallade totalinventeringen som utarbetades under 1970-talet. Tanken var att sådana skulle genomföras i stora drev, på ungefär samma sätt

som arkeologerna gjorde inom fornminnesinventeringen. Syftet var också att skapa ett till fornminnesregistret motsvarande byggnadsregister. I flera län genomfördes inventeringar med denna metod, men oftast bara inom vissa områden, vanligtvis inom kulturmiljövårdens så kallade riksintresseområden. I andra län valde man att gå fram mer selektivt genom att inventera olika kategorier byggnader utifrån funktionella eller tekniska förtecken.

Inventeringsresultatet kom att utgöras av hand- eller maskinskrivna blanketter med påklistrade fotografier och kan sammanfattningsvis på sätt och vis jämföras med de äldre bokprojektens uppgifter. Skillnaden är i princip att en ladugård som skulle ha kunnat beskrivas ”ladugård i sten för 20 kor, 1938” i *Sveriges bebyggelse* nu beskrevs på en inventeringsblankett som ”ladugård, 1938, betonggrund, putsad betongsten, höskulle i regelverk, faluröd locklistpanel, tegeltak”. Därutöver fanns en avgörande skillnad i det att fler byggnader än bostadshuset fotograferades, i bästa fall fastighetens alla byggnader.

Någon riksomfattande sammanställning av inventeringsresultaten kom aldrig till stånd, beroende på stora kvalitativa skillnader, på att inventeringar saknades i många län och på omfattningen. Materialet har istället kommit att förvaras i pärmar och vanligen i bara ett exemplar (Lindström och Rentzhog, 1987). Inventeringarna stötte också på problem under 1980-talets slut då metoden framstod som förlegad i skenet av det framväxande datasamhällets nya möjligheter med ADB.

Ett allvarligare problem var att inventeringarna inte ajourfördes, varvid de stannade vid att vara en dokumentation av tillståndet vid ett visst tillfälle. Det fanns ingen metod för ajourföring, inte heller någon ekonomi, inventeringarnas kanske svagaste länk.

Resultatet blev att byggnadsinventeringarna i sin helhet kom att framstå som likartat projektet *Sveriges bebyggelse*, fullkomligt i några, ofullständigt i andra och obefintligt i

övriga län. Dessutom tedde de sig innehållsmässigt på samma sätt. De visade bara på bebyggelsens karaktär vid en viss tidpunkt som för varje år som gick i en dynamisk värld tedde sig allt mer avlägsen.

Riksantikvarieämbetets nationella översikter

Ett nytt hot mot landskapet gav på 1990-talet möjlighet att på nytt försöka samla kunskap om byggnader för att bygga en nationell kunskapsöversikt. I riksdagsbeslutet om en ny livsmedelspolitik 1990 framhölls att det var av största vikt att följa den framtida utvecklingen i landskapet utifrån olika aspekter (Prop. 1989/90:146, rskr. 327). Det fanns en förväntan att när jordbruket avreglerades, skulle detta på olika sätt komma att förändra landskapet. Hur och var förändringen skulle slå igenom var det ingen som visste. För att bland annat snabbt kunna ta ställning till olika framtida stödformer för kultur- och naturvärden uppdrog regeringen åt bland andra Riksantikvarieämbetet att skapa ett system för att följa och utvärdera den avreglerade livsmedelspolitikens miljöeffekter.

LiM och alla jordbrukets byggnader

För uppföljningen bildades tillsammans med andra myndigheter en projektorganisation, kallad *LiM*, en tidstypisk förkortning av Livsmedelspolitikens miljöeffekter. Olika studier skulle göras för att se vad som hände i odlingslandskapet. Man valde att studera detta i ett antal referensområden, valda så att de representerade jordbrukets så kallade naturliga produktionsområden, vilka till stor del sammanföll med de såväl kulturhistoriska som naturgeografiska vedertagna regionindelningarna. Dessutom styrdes valet av områden dels till trakter där stora förändringar förväntades, dels till sådana där inga större förändringar förväntades.

Till geografisk ram kom även denna gång

Tabell 3. Byggnadsinventerade församlingar i LiM.

<i>Församling</i>	<i>Län</i>	<i>Antal byggnader</i>
Bjälbo	Östergötland	281
Burs	Gotland	333
Börstil	Uppland	1 844
Eldsberga	Halland	338
Forsa	Gävleborg	2 094
Källstorp/Ö.Klagstorp	Skåne	263
Leksand	Dalarna	1 545
Luttra	Västra Götaland (Skaraborg)	165
Lysvik	Värmland	1 393
Nysätra	Västerbotten	2 271
Näshulta	Södermanland	492
Odensvi	Kalmar	355
Offerdal	Jämtland	1 945
Rytterne	Västmanland	486
Skee	Västra Götaland (Göteborgs- och Bohulän)	967
Stenåsa	Kalmar	233
Viby	Örebro	645
Virestad	Kronoberg	570
Örkelljunga	Skåne	1 337
Övertorneå	Norrbottnen	826
		17 383

församlingsbegreppet att användas. Därmed kom de äldre socknarna att bilda grund för undersökningen. Anledningen härtill var inte kulturhistorisk utan berodde på den äldre lantbruksstatistikens utseende. I sin originalutformning bestod inventeringen av för hand ifyllda blanketter med påklustrade fotografier medan det datoriserade registret inte kom att innehålla bilder (*Jordbrukets byggnader* 1993:28-32, *Förändringar i jordbrukets byggnadsbestånd* 1997:5, *LiM-projektets slutrapport* 1997:5-11).

LiM-projektets byggnadsinventering var en stor satsning som genom ADB-behandling hade förutsättningar att kunna ajourföras. Så skedde i sin helhet 1996 och några år senare kom registret åter till användning i samband med det nationella miljömålsarbetet. Men då ytterligare en ajourföring skulle genomföras 2004, kom av kostnadsskäl bara en tredjedel av församlingarna att omfattas.

Inventeringen var med sina drygt 17 000

byggnader oerhört omfattande för sin tid, men var mer som en droppe i jämförelse med till exempel de 50 år äldre uppgifterna om 400.000 byggnader i *Svenska gods och gårdar*. Intressant är att inventeringen, trots ADB-möjligheterna, inte kunde leva vidare utan stelnade lika snabbt som alla liknande katalogiseringsuppgifter för byggnader tidigare hade gjort.

Kulturmiljövårdens bebyggelseregister

Genom Riksantikvarieämbetets digitaliseringar av sina register, bland annat fornminnesregistret, återkom under 1990-talet frågan om behovet av också ett bebyggelseregister. Ett sådant började byggas upp på ny grund och i samarbete mellan Riksantikvarieämbetet, Lantmäteriet, länsstyrelser, regionala museer, kommuner samt Svenska kyrkans stift och församlingar. Ett *kulturmiljövårdens bebyggelseregister* tänktes bli tillgängligt för alla,

såväl privatpersoner som företag och institutioner.

Registret formades som ett digitalt informationssystem och det avsågs att byggas upp utifrån det existerande fastighetsdataregistret för att sedan utvecklas på regional basis utifrån kulturhistoriska fältinventeringar som kunde utföras runtom i landet av i första hand landets läns museer. Tidigare inventeringar kunde därmed skrivas in, bland annat LiM-inventeringen, men för detta behövde de vara aktuella. Det var de inte.

Inför genomförandet utarbetades en handbok med bland annat försök att typologisera alla landets byggnader. Det var ingen lätt uppgift och i efterhand är det desto lättare att raljera över resultatet. Varje byggnad avsågs bli karaktäriserad som en i någon av 21 huvudgrupper, en bland ca 300 byggnadskategorier och en bland lika många anläggningskategorier (*Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. Inventeringshandbok* 1998). Till en huvudgrupp kunde *jordbruk, slott och herrgårdar, religionsutövning* och *kultur och nöjesliv* höra. I en *byggnadskategori* kunde ett eldhus ingå och en kungsladugård kunde betecknas som en *anläggningskategori*, i likhet med hissar, bondgårdar, dispensärer, stalletablissemang och operahus, palats samt simhallar! Som läsaren förstår kom handboken i detta avseende inte till någon nytta. Hur ofta behövde inventeraren kategorisera eldhus och operahus, hissar och kungsladugårdar? Riksantikvarieämbetets försök att katalogisera och kategorisera byggnader drog ett löjets skimmer över sig. Man kan fråga sig hur sådana tankar kunde uppkomma, hur samtalet hade förts mellan tjänstemännen och hur det överhuvudtaget kunde gå som det gick.

Bebyggelseregistret har, trots handboken, byggts upp och finns idag tillgängligt på internet. Det har två huvudsakliga uppgifter, att vara ett nationellt arkiv för kulturhistorisk dokumentation och värdering samt fungera som informationskälla för både allmänheten

och de som professionellt arbetar med bebyggelsefrågor (www.raa.se). Formuleringarna känns igen. Syftena är exakt desamma som Sigurd Erixon och Jöran Sahlgren formulerade på 1940-talet för *Sveriges bebyggelse*, något som registrets upphovsmän säkert varit alldeles ovetande om men som jag tidigare påpekat hela tiden legat som klangbotten i efterkrigstidens kulturminnes- och kulturmiljövård.

Bebyggelseregistrets eventuella styrka, gentemot de tidigare sammanställningarna, ligger i att det är möjligt att ajourföra, vilket kan bidra till att uppgifterna i registret inte behöver stelna. Svagheten är att så länge som den regionalt baserade tillförseln av uppgifter inte fungerar på det sätt som det var tänkt kan inte registret ge någon övergripande kunskap eller användas för övergripande frågeställningar. Frågan är om det någonsin kommer att bli så omfattande och så levande att nationella analyser kommer att bli möjliga att göra.

Slutsats

Det är alltid vanskligt att driva kvantitativa enorma och nästintill ändlösa projekt, det har, hoppas jag, ovanstående genomgång visat. Men ändå finns i bakgrunden en föreställning om att musei- och kulturmiljöorganisationerna tillsammans nog är kapabla att få grepp om, och kunna beskriva, i stort sett alla olika typer av byggnader som finns i Sverige. Och inte minst att det skulle finnas ett samhällsbehov av detta, knutet till fysisk planering, kunskapsförmedling och forskning.

Jag var för ett par år sedan själv inblandad i ett sådant projekt, att göra en, bildligt talat, svampbok över landsbygdens byggnadstyper. Det var inte många som trodde att projektet skulle gå att genomföra, vi fick heller inga erforderliga anslag och snart tvivlade också jag på möjligheten. Istället kom jag att intressera mig för fenomenet som sådant, ty vi var långt ifrån först med vår ambition, vilket denna artikel har visat. Många andra före oss hade försökt och många kommer säkert även

i framtiden att försöka. Tanken på att kunna skapa detaljerad information om i stort sett alla byggnader i riket har funnits under hela 1900-talet och den lever vidare. Kanske är den, som redan påpekats, rent av en av de viktigaste drivfjädrarna för kulturmiljövården. Hursomhelst, allt nedlagt arbete av den typ som här behandlats blir till syvende och sist ett mer eller mindre användbart källmaterial för historikerna, hur gärna upphovsmännen velat och syftat till något annat.

Ulrich Lange, fil.dr

Nordiska museets forskarskola, Stockholm

Noter

- 1 Västmanland 1937, Hälsingland, Skaraborg, Ångermanland 1938. Uppland 1937 och Västerbotten 1939.
- 2 *Sveriges städer och samhällen jämte landsbygd* utkom i fyra delar 1947–1949.
- 3 Fotografen Sture Marcusson tog sammanlagt omkring 1,5 miljon bilder, vilka senare skänktes till Nordiska museet (Ahlén 1998:98).
- 4 För det rika Skåne gjordes undantagsvis en stark begränsning genom att sätta en nedre gräns vid taxeringsvärdet 25 000 kr. Ändå kom resultatet att bli fyra volymer.
- 5 LIBRIS webbsök anger sammanlagt 14 bibliotek.
- 6 Hänvisningen till recensionen finns i de flesta förorden från 1939 och framåt. Att det är Sigurd Erixon som står bakom citaten framgår bl.a. av att de återkommer i hans presentation av det senare bokverket *Sveriges bebyggelse*.
- 7 LIBRIS webbsök anger sammanlagt 7 bibliotek.
- 8 Förord av Sigurd Erixon och Jöran Sahlgren i *Sveriges bebyggelse*, Älvsborgs län band VIII 1953. Programförklaringens text förekommer i olika versioner i flera volymer och torde vara tillkommen inför verkets igångsättande 1944.
- 9 Ibidem.
- 10 Vid storkommunreformen 1952 kom antalet kommuner att minska från ca 2 500 till drygt 1 000,

inklusive städer och köpingar. 1962 års kommunindelningsreform genomfördes successivt varvid antalet kommuner 1974 reducerades till 278.

- 11 2006 finns sydöstra och norra Sverige tillgängligt.

Källor

Arkiv

Riksantikvarieämbetet, Stockholm. LiM-byggnadsinventering.

Offentligt tryck

Prop. 1989/90:146, rskr. 327.

Sveriges offentliga statistik, Jordbruk med binärningar. Stockholm 1958.

Sveriges offentliga statistik, Jordbruk med binärningar. Stockholm 1941.

Internet

http://www.bebyggelseregistret.raa.se/webbhus2/welcome_public.asp (2007 08 21).

Litteratur

- Ahlén, Berit 1998: *Uddevalla som bok- och tidningsstad – människorna bakom. En dokumentation över bokbindare, bokhandlare, tidningsägare och boktryckare i Uddevalla från 1600-talet till nutid*. Uddevalla: Mediaprint.
- Förändringar i jordbrukets byggnadsbestånd. Sammanställning av 1996 års byggnadsundersökning*. 1997. Riksantikvarieämbetet.
- Jordbrukets byggnader. Kulturvården i landskapet*. 1993. Riksantikvarieämbetet.
- Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. Inventeringshandbok*. 1998. Riksantikvarieämbetet.
- LiM-projektets slutrapport. Utvärdering av livsmedelspolitikens miljöeffekter*. 1997. Naturvårdsverket, Jordbruksverket, Riksantikvarieämbetet.
- Lindström, Catarina & Rentzhog, Sten 1987: *Byggnadstraditioner på den svenska landsbygden*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Svenska god och gårdar*. 1935–1949. 46 volymer. Uddevalla: Svenska gods och gårdar.
- Sveriges bebyggelse*. 1946–1966. 52 volymer. Uddevalla: Hermes.

SUMMARY

House by House, Parish by Parish, County by County

The Aspiration to Register all Buildings in Sweden

To collect information about material culture has been one of the main tasks for the Cultural Heritage. This article deals with the background of the aspiration to collect information of all buildings, mainly in the countryside, in Sweden from the 1930s onwards, in the beginning in books and today in databases.

During the 1930s many books, or catalogues, of farmbuildings were published with information of houses and owners as well as a photograph of the main building. These books became popular but many projects failed after one or two volumes. However two were outstanding, *Svenska gods och gårdar* (Manors and Farms in Sweden) and *Sveriges bebyggelse* (The Buildings of Sweden).

Svenska gods och gårdar was published around 1935–1945 with 44 volumes of brief information about 400.000 buildings on 155.000 farms. Each volume had also introductory articles about the History of Culture and Nature in the parishes and in the county. The idea was to produce a kind of local encyclopaedia or history book for everyone based on the subscribing house-owner's

knowledge. The project became a financial success and the publishing house started, before the last book was published, a new, and much bigger book project.

The following project, *Sveriges bebyggelse*, was produced in almost the same way but held a higher quality since the introductory articles were written by academic experts. The big difference was that not only the subscribing house-owner's property but every property, was meant to be introduced. This expansion made *Sveriges bebyggelse* an enormous publication of 400 volumes, with information about 15–20 million buildings on 4 million properties. As an understatement it has to be stated that the project failed. Only 52 books were published and the whole project collapsed in 1966.

Today local museums and municipalities deal with similar problems and the National Heritage Board is also building an expanding database of Swedish houses. My critical question in this article is how to create an updated register in a changeable world.